

K PROBLEMATIKE VZŤAHU ANIMÁLNEHO A HUMÁNNEHO

JURAJ CÍGER, Ústav marxizmu-leninizmu UK, Bratislava

Pre výstižnú charakteristiku vzťahu „animálneho“ a „humánneho“ v druhovo vyhranených ľudských jedincoch je rozhodujúcim prístupom zorný uhol dialekticky celostného systému na rozdiel od klasifikačných kategórií. Animálne a špecificky humánne v typickom človeku dialekticky súvisia ako koreň a vegetačný vrchol, ktorý predstavuje dominantu, najvyššiu tvorivú, informačnú a riadiacu funkciu. Animálno v tejto súvislosti sa už dávno zmenilo na „hominné“, človečie.

Špecifikum tejto „humánnej“, inak tiež „duchovnej“ funkcie na rozdiel od animálno-ľudských funkcií spočíva v tom, že je síce *vlastnosťou* hromadného jedinca, ale zároveň *funkciou* spoločnosti, ktorej je jediniec článkom akoby ohromnej, historicky pôsobiacej „batérie“. Je tak vzhľadom na jedinca intracerebrálnou funkčnou vlastnosťou, ale vzhľadom na spoločnosť „uzlom“ vedomých, prežívaných a motivujúcich vzťahov závislosti, zodpovednosti a spätnej väzby začlenenia do rodín, skupín, tried, národností a národov. Sú to teda *vzťahy psychologicky obsažné*, podmienené vzťahmi a spätne pôsobiace ako vzťahy. Naproti tomu „animálne“ sa v človeku objavuje účinkom „*fylogenézy*“ a rozvíja sa v hraniciach ontogenézy na základe *somatického vyzrievania*.

Dialektická *celistvosť* animálneho a humánneho, táto forma základnej celostnosti matérie, forma vzniknutá vývinom a porušiteľná, sa však zračí v tom, že aj ľudské animálno nie je zvieracie, ale charakteristické určitým smerom a stupňom vývinu. Takto je „hominnou“ napr. vloha pre abstraktné myslenie a pre jazyk, vloha výtvarná a iné nadania a talenty, napr. vloha pre vývin osobnosti, ktoré však predstavujú iba možnosti, uskutočňované na spôsobilosti v spoločenskom procese učenia a výchovy. Pokusy jasne preukázali existenciu špeciálne ľudských predispozícií a ich zanedbateľne malú existenciu u šimpanza, aj keď u neho existuje tzv. „situačný intelekt“ (Leontjev, Wallon, Piaget). Vzťah medzi „animálnym“, „spoločenským“ a „psychologickým“ sa potom výrazne ukazuje na niekedy spomínanom možnom osude talentu patriaceho do ľudskej „animality“ v rôznych spoločenských prostrediach a výchovných vplyvoch. Napr. maliarsky talent v epoche renesancie, ktorý by sa bol narodil napr. v Perzii, bol by sa mohol stať vynikajúcim tkáčom kobercov, kým v Itálii sa mohol stať aj Rafaelom Santim. Učenie a tvorivá prax, správanie sa jedinca z jeho subjektívnej, vnútornej, prax bezprostredne riadiacej stránky je psychologickým momentom ako tretím komplexným článkom dialektickej protikladnosti a jednoty animálneho, spoločenského a psychologického.

Problémy vzťahu animálneho, psychologického a spoločenského sa takto dajú riešiť v hraniciach dialektického modelu bytia, charakteristického najprv zákonitým súvzťahom relatívnej diferencovanosti a vnú-

tornej, v sebe obsažnej súvislosti. V takomto dôsledne usporiadanom bytí potom platí, že časť je spolupríčinou bytia celku, a teda vlastníkom príčinného princípu, energie, pričom energia úhrnu častí musí byť menšia než energia celku, pretože celok je úhrn spojený súvisom, teda viac než additívna suma obsahov čírej diferencovanosti. V takomto bytí sa potom predpokladá neobmedzený počet možností uskutočniť relatívne rôznymi a pritom zákonitými spôsobmi všeobecne to isté, ako aj neobmedzený počet rôznych smerov a stupňov vývinu. Vývin je potom netotožný s miestnym pohybom, ktorý tvorí iba jeho jednu projekciu. Bytie predpokladá súvislú diferencovanosť nielen v zornom poli klasifikačnej rovnorodosti, v priestore, ale aj v zornom poli kvalitatívnej rôznorodosti vnútorného súvisu, v dimenzii nevyčerpatelných podstat. Čím väčšia je účasť systému, uskutočneného z možnosti na seba príčinnosti vesmíru ako nekonečného, celostného systému, tým vyššia je jeho funkčná kvalita, neredukovateľná na funkčnú kvalitu čiastkového systému nižšieho vývinového momentu. Takto dôsledne vzniká „hierarchia“ mechanických, fyzikálnych, chemických, biologických, psychologických, spoločensko-duchovných „pohybov“, funkcií. Bez pojmu neredukovateľnej hierarchie dialekticky súvisiacich funkčných kvalít by nebolo možné uspokojivo riešiť napr. vzťah „pudu“ ako tendencie k „inštinktu“ ako k forme uplatnenia pudu, oboch k „popudu“ a „sklonu“, k „motívu“ a tohto ku „spoločnosti“, forme účinkovania ľudského druhu. Spoločnosť tak tvorí nielen biologický, ale historicko-spoločensko-praktický systém, umožnený pojmovými, obzor zmyslového vnímania prekračujúcimi informáciami. Napr. informácia „Svetlo sa vo vákuu pohybuje rýchlosťou 300 000 km/sek“ hovorí o rýchlosti, ktorú nikto nikdy zmyslove nepostrehol, ale mohol iba vypočítať, a o svetle, ktorého korpuskulárno-undulačná povaha je nevnímateľná. Aby vzniklo vedomie, globálne seba vnímanie jedinca, *kvalifikované* sústavou pojmov, bolo nevyhnutné sústrediť veľké množstvo pojmových stôp v *jednotlivom* mozgu prostredníctvom jazyka a teda historickým pôsobením *spoločnosti*. Aby však jedinec, základný komponent spoločnosti, a skupina, z ktorej sa vyvinula spoločnosť ľudí, boli schopné s takým výsledkom navzájom pôsobiť v procese tvorivého chovania života, musel sa predtým cestou biologického vývinu objaviť situačný intelekt, stredný článok, zvierač predchodca ľudského rozumu, obohateného o schopnosť myslenia, situačný intelekt kvalitatívne vyšší než pud a inštinkt. U človeka sa potom pudy a inštinkty menia čiastočne na sklony a popudy, regulovateľné na základe motívov.

Sám inštinkt družnosti, ktorý viaže a riadi čriedy opíc, vlkov, spája mraveniská a roje včiel, spájal aj animálneho predka ľudí, nadaného veľkým situačným intelektom a schopnosťou jeho vývinu. Skupinový život, určený inštinktom družnosti, nie je ešte „spoločnosťou“ v ľudskom zmysle. Situačný intelekt, schopný vymýšľať nástroje a riadiť ich použitie, umožnil v súvislosti s pôsobením inštinktu družnosti vznik

individuálnych vedomí, a teda predovšetkým vznik individuálnych mozgových systémov stôp, engramov informácií o vzťahoch a možnostiach, ktorý ako otvorený systém je zviazaný s impulzom vývinu, značiacim „myslenie“, „pojmotvorbu“, vynachádzanie pojmov. Schopnosť myslenia spojená so situačným intelektom, schopnosťou invencie, nápaditosti, riešenia nových situácií novým spôsobom už zdokonaľuje intelekt na ľudský. Práve tak globálne sebahňmanie či sebakontrola, zvieracia funkcia, stala sa rudimentárnym vedomím s pojmami možností, tendencií, vzťahov, podstat, s plánovaním. Z predstavivosti, animálnej funkcie sa stala ľudská fantázia. Z biologickej samoregulácie sa stala schopnosť rozhodovania a vývinová tendencia, v základe tendencia vývinu druhu sa stala podstatou „chcenia“, vývinovo zameranej iniciatívy. Zo živočíšnej senzibility sa v takej súvislosti vydifferentovali vyššie city, cit pre pravdu, spravodlivosť, nadšenie, priateľstvo. Celý tento systém humánneho psychična, ktorý sa kvalitatívne dvíha nad animálny psychizmus, zasluhuje už nové pomenovanie, meno „ducha“, „ľudskej podstaty“, „špecifična“. Vznik „ducha“ v tomto zmysle cestou vzájomného pôsobenia v procese skupinovej práce je práve vlastným vznikom človeka, premenou indivídua na osobu. Pritom rozhodujúcim momentom je príčinná viazanosť tohto vzniku nielen na biologické podmienky intraindividuálne, ale aj na vzájomné, inštinktívno-skupinové pôsobenie, skvalitňované situačným intelektom, ktoré *bezprostredne* rozhoduje. Pre túto zákonitú viazanosť vývinu jedincov, ich ducha sama spontánna tendencia individuálneho ducha ku svojmu vlastnému vývinu je zároveň tendenciou k duchovnému vývinu členov spoločnosti, vzťahom zodpovednosti za vývin ducha spoločnosti ako celku a v ďalšom dôsledku potom aj zodpovednosťou za vývin podmienok, života spoločnosti, svedomím. Svedomie je tak integrálnym, zákonitým komponentom plne vyvinutého ducha a tvorí z neho obsažný spoločenský vzťah. Čím silnejší, vyvinutejší a harmonickejší duch, tým silnejšie, rozvážnejšie je jeho svedomie.

Antropogenéza, súvis histórie s animálnou fylogenezou, premena animálneho genotypu na špecificky ľudský fenotyp, na ľudskú konštitúciu, ktorá dnes vzniká v čase asi do troch rokov života vo výchovnom prostredí, mohla sa uskutočniť v prehistórii za podmienok, ktoré hrozili vyhynutím. V krajnej situácii skupina, nadaná živočíšnym intelektom a schopnosťou jeho vývinu, mohla sa zachrániť iba skupinovým, pravidelným, tisícročia trvajúcim používaním tohto intelektu, teda skupinovo uskutočňovanou prácou, organizáciou a vymýšľaním i používaním nástrojov. Intelekt, schopnosť invencie, stáleho pokroku potom nevyhnutne obmedzil stereotypnosť inštinktu s nevyhnutným dôsledkom vzniku už vlastného spoločenského správania sa a vzťahov. Znamenalo to aj oslabenie inštinktu družnosti a vznik spoločensky ustálených motívov súdržnosti. Pravda, protiklad inštinktu, situačného intelektu a už ľudského intelektu nie je absolútny. Práca s jej tendenciou zdokonaľovania je zviazaná s intelektom, ale napr. v Južnej Amerike sa uvádza čelaď

mravcov, ktorí si v pazuchách vetví zakladajú zemné políčka, na ktorých pestujú drobné rastlinky.

Formulovať tieto hľadiská predpokladá sám základ dialektickej metódy, metódu modelovania objektu poznania a praxe. Táto metóda nepredpokladá iba zmyslovú skúsenosť orientovanú do prostredia, ale aj skúsenosť vnútornú, nevyhnutnú pre sebakontrolu v procese práce. Okrem toho predpokladá postupy izolačnej i klasifikačnej abstrakcie. To by však nestačilo bez prinajmenej živelného formulovania zásad logiky, používanej ako nástroj dedukcie a kritiky, pravdivostnej previerky skúsenosti a myslenia, jeho tvrdení. Toto všetko je však nevyhnutným, ale nepostačujúcim predpokladom dialektického modelovania objektu. Uvedomelá, dialektická syntéza objektu vychádza z kriticky bezpečného poznania objektu ako „útvaru“, čiže objektu dostatočne ohraničeného od okolia svojimi hranicami, komplexnou „vonkajšou formou“, komplexným vzťahom medzi objektom a jeho okolím. Analýza objektu vo vzťahu k vonkajšej forme mení potom konštatovania na postrehy nevyhnutnosti, teda na chápanie zákonitosti. Objekt poznania nielenže „má“ obsah, ale ho mať aj „musí“, pretože bez obsahu by sa stotožnil so svojou vonkajšou formou, a tak by sa stal neskutočným. Neskutočným by sa stal aj vtedy, keby obsah nebol členený, a to bez obmedzenia a primerane svojej povahe. No potom by bol rovnako neskutočný, keby diferenciačné intervaly oddeľovali absolútnym, úplným spôsobom od seba jednotlivé obsahové komponenty a keby potom aj vonkajšia forma predstavovala absolútnu hranicu voči okoliu. Predmet je však skutočný. Je to možné vtedy a jedine vtedy, keď neobmedzená diferencovanosť obsahu značí *prechod* diferencovanosti do *vnútorného súvisu* objektu. Prísna logika objektu značí potom principiálne prekonanie starodávnych Zenónových „apórií“ a vznik racionálnej kategórie objektu ako „jednoty protikladov“, objektu ako dialektického celku, objektu, ktorý je celkom vzhľadom na vnútorný súvis, štruktúrou vzhľadom na poriadok komponentov a ich vzťahov, systémom vzhľadom na svoje fungovanie, svoj vývin ako základ funkcie. Takto je útvárom každý objekt kritickej zmyslovej skúsenosti, aj naše vedomie, pretože má svoju diferencovanosť napr. v podobe sebakontroly a aj svoje premenlivé hranice, obmedzenia. Pre proces dialektického modelovania je pritom významná vnútorná zmyslová skúsenosť, nevyhnutná v praktickom sebariadení. Vo vnútornej skúsenosti na samom prvopočiatku hlbšieho teoretického poznávania chápeme samých seba ako nedeliteľný, relatívne diferencovaný celok, obsiahnutý v širšom a podstatnejšom celku individua, kým vo vonkajšej zmyslovej skúsenosti sú nám dané predmety ako od seba celkom oddelené, uprílišneme čiže „metafyzicky“ samostatné. Priestor sa nám zdá ako absolútne samostatná podmienka trvania telies. Pravda sa tu snúbi s ilúziou, nijako neprekonateľnou pomocou bežnej skúsenosti a formálno-logickej kritickosti.

Známe princípy dialektiky nachádzajú takto svoje presné katego-

riálne ozrejenie a súvis. Obvykle sa vykladajú bez tohto ozrejenia, a tak imponujú ako „postuláty“, ktorých metodologické použitie sa utápa v bezradnosti a na vysvetlenie ktorých sa uvádzajú „príklady“. V súvislosti s dialektickým modelovaním „objektu“, ktorý ako dialektická (a nielen geografická) príroda uzatvára do seba aj kategóriu ľudského subjektu, získavajú použiteľnosť, logickú konzistenciu, potvrditeľnosť a explanačnú spôsobilosť vo vede. Sama logika dialektického modelovania nachádza stále viac uplatnenia v biológii, a to napr. pod menom kategórie „celostnosti“, a tiež aj v psychológii, hoci panuje určitá bezradnosť v jej logicky konzistentnom pochopení. Má rozhodujúci význam aj vo vysvetlení vzťahu medzi biologickým a špecificky humánnym v ľudskom druhu, historicky existujúcom formou spoločnosti. Bez funkčne pochopenej celostnosti, t. j. bez kategórie systému by sme ťažko pochopili vznik človeka ako „človeka práce“, ktorý potom v dejinách bude prechádzať z formácie do formácie, tvoriť ich jednotu a akoby bájneho „Atlasa“ civilizácie. Charakterove vyhranený „človek práce“ je už človek „ľudskej podstaty“, elementárny normotyp, ostro protikladný voči vychytralému primitívu, zameranému na pôžitok a podľa možnosti na bezpracný zisk. Vyhranený človek práce, historickým vývinom vmanévrovaný do podmienok a vzťahov robotníckej triedy, tvorí potom jej „proletárskej jadro“, *človeka rodiny*, činiteľa materiálnych, masovo-psychologických a populačných podmienok vývinu spoločnosti ako celku. Kvalita týchto podmienok nie je zanedbateľná. Najmä všestranná zdatnosť a optimálna početnosť populácie je spolupodmienkou kvalitného plnenia výrobnej, civilizačno-politickej a kultúrnej funkcie spoločnosti. Ani jedna z týchto funkcií nemôže nič v človeku rozvinúť, ak nie je dost možností v samom vývinu schopnom a dialekticky sa vyvíjajúcim biologickým substráte. V dialektickom svete je vylúčené, aby ktorákoľvek oblasť skutočností vzniknutých vývinom bola absolútne statickou. Nikto nemôže taktiež prekročiť vyvíjajúce sa možnosti dané v biologickom základe, pretože nemožno prekročiť zákonný a príčinný, akokoľvek dialektický determinizmus ktoréhokoľvek diania.

Neúčinné by však boli všetky možnosti, staršími výskumami dokladaný masový výskyt nadpriemernej racionálnej schopnosti v populácii (napr. okolia Brna, Zvolena), keby spoločnosť neumožňovala, nepodnecovala, neriadila všestranný vývin ľudského ducha, humánneho princípu a celej kultúry osobnosti. V tomto ohľade historická retrospektíva ukazuje, že *spoločenská kontrola*, ktorá je skôr represívnej povahy, sa vo zvýšenej miere týkala vývinu ducha v oblasti *sociálnych vzťahov a svetónázoru* než oblasti *výrobnotechnickej*. V tejto oblasti rozum v jeho ľudskej funkcii vynachádzania pojmov a tvorcu vedomia vznikol a aj ostal vždy najslabodnejší, najcťenejší a najviac odmeňovaný. V oblasti sociálnych vzťahov spoločenská kontrola v obavách pred dôsledkami rozumu pre spoločenské vzťahy snažila sa skôr ochrániť v detstve prevažujúci inštinkt družnosti než podporovať vzdialenosť svedomia, a preto

nastolovala ako *zákon* určité idey vo funkcii motívu súdržnosti a spolupráce. Formulovanie týchto ideí sa pritom prispôbovalo *priemeru väčšiny*, formuly boli záväzné, porušenie poslušnosti voči nim, viery, sa trestalo smrťou. Následky tejto minulosti pozorovať dodnes úsilím o pokračovanie v takej tradícii, hoci aj s iným obsahom, určitou nerovnomernosťou vývinu ducha v rôznych, relatívne samostatných oblastiach. Práve v oblasti sociálnej sa skôr uplatňuje biologický faktor združovania, sociability, a to napr. v nacionalizmoch, šovinizmoch rôzneho typu, rasizmoch, v stádovom postoji, nenávisiach voči „cudzím“ jedine preto, že sú „cudzí“, snahou o nivelizáciu v oblasti morálky a svetonázoru, uplatňovaním určitých abstraktných schém, rodinkárstvom a jeho morálkou „krvi“. Oblasť svetonázoru súvisí s oblasťou sociálnou, a tak aj tu sa uplatňuje poslušnosť tradícii, nechť k filozofii, vágne myslenie, sklon k fantazijným a citove dojímavým predstavám, pretrvávajúce detského sveta v dospelých, dedinskosti v obyvateľstve miest, snaha nadbiehať nechuti myslieť, zdôvodňovať, ohováranie teoretického myslenia za „špekulácie“, snaha osvojovať si pamäťou hotové poučky ako dogmy, lipnutie na doslovnosti formulovaných poučiek, obava pred ich vyjadrením vlastnými slovami.

Skutočná revolúcia oproti histórii triednych spoločností tu potom znamená podporovať uplatňovanie nadania obsiahnutého v biologickom substráte spoločnosti, podporu vývinu myslenia domyslenú do praktických podrobností aj v oblasti sociálnych vzťahov a svetonázoru, teda rozvíjať nielen technickovýrobný, ale aj sociálny a svetonázorový intelekt, a to v masových rozmeroch, podporovať a praktizovať čo možno najvyššiu humanistickú kultúru a spájať ju s polytechnickou, takisto založenou na pestovaní schopností. Dôvod tohto je jasný a preukázateľný, a to vzťah nerovnomernosti medzi koncepčným myslením a vplyvom biologického faktora sociability. Zmena tu potom znamená proces zavedenia rovnomernosti, aby sa skutočné koncepčné myslenie ľudu v oblasti sociálnych vzťahov a svetonázoru vyrovnalo kultúre rozumu v oblasti výroby a techniky. Zveličovať nerovnomernosť by naopak predlžovalo tóne minulosti, tvorilo by situáciu tehotnú katastrofami, nešťastím ľudu a kultúry, ohrozením výdobytkov a samého života spoločnosti. Fylogénéza sa cez článok antropogénézy každého dieťaťa spája s osobnou históriou ako kvapkou celej histórie, s pokračovaním vývinu. Pozitívny vývin je však spomaľovaný a ohrozovaný hrozbou zvratu k úpadku, a to práve vplyvom nerovnomernosti rôznych oblastí kultúry, disproporciou medzi biologickým a duchovným. Pretože táto disproporcia je podmienená spoločensky a historicky, nie je fatálna a možno ju prekonať. Najdôležitejším faktorom vývinu osobnosti je pritom práve osobnosť.